
Socialinė filosofija Lietuvoje Apšvietos ir romantizmo idėjinių linkmių sankryžoje (I. Ołdakowskio ir I. Daniłowicziaus socialinė orientacija)

Stepas Tunaitis

Lietuvos filosofijos ir sociologijos institutas, Saltoniškių g. 58, LT-2600 Vilnius

Straipsnyje užsibrėžiama pristatyti socialinę filosofiją, susiklosčiusią blėstančios Apšvietos epochos ir bręstančio Romantizmo laikotarpio idėjinių linkmių sankryžoje. Dėmesys sutelkiamas į dviejų pagrindinių to meto socialinės orientacijos reiškėjų – Ignacy Ołdakowskio (1785–1821) ir Ignacy Daniłowicziaus (1787–1843) koncepcijas. Jūdvių socialinėje orientacijoje, reiškiamoje teisės filosofijos, teisės istorijos darbuose, ir ryškiausiai, ir giliausiai įsispausta to lemtingų idėjinių perkaitų tarpumečio, kuomet jau trauktasi nuo šviečiamosios filosofijos, bet ryžtingiau dar neįsitraukta į romantiškųjų linkmių sūkurį, socialinės žvalgos kryptingumą. Nors į jūdvių kūrybinį palikimą įvairiais laikotarpiais daugiau ar mažiau gręžtasi ir lietuvių, ir lenkų teisinėje, istoriografinėje raštijoje, iki šiolei vis dar stinga filosofinių tyrinėjimų, kurie jų socialinę orientaciją deramiau įsietų į Lietuvos filosofijos istoriją.

I. Ołdakowskio ir I. Daniłowicziaus socialinėje orientacijoje susikryžiavo prigimtinės teisės tradicijos, atitekusios iš Apšvietos epochos, ir krypsnis į istoriją, išsirutuliojęs iš sąlyčio su preromantiškosiomis bei romantiškosiomis tendencijomis. Šviečiamųjų ir romantiškųjų aspektų sankloda jūdvių socialinėje orientacijoje, tų aspektų sąsaja tiek su Lietuvos idėjinėmis linkmėmis, tiek su Vakarų Europos filosofijos sklaida (visų pirma su vokiečių istoriškąja teisės mokykla, taip pat su I. Kanto prigimtinė teise), jų skambesys to meto idėjinių tendencijų santestyje – tokios būtų pagrindinės gairės, nužyminčios šioje publikacijoje gvildenamos problematikos rėmus.

Raktažodžiai: Lietuvos filosofijos istorija, Apšvietos epocha, Romantizmo laikotarpis, socialinė filosofija, prigimtinė teisė, vokiečių istoriškoji teisės mokykla

ŠVIEČIAMŪJŲ TRADICIJŲ IR ROMANTIŠKŪJŲ LINKMIŲ SANKIRTA

Nuo XIX a. antrojo dešimtmečio pabaigos socialinės filosofijos raiškoje, iki tolei griežtai saistytoje šviečiamojo kryptingumo, prasistiebta lemtingų pokyčių, įtarpiais plėtusių, įtarpiais netgi ardžiusių per pusę šimtmečio tvirtai nusistovėjusių, o paskesniais dešimtmečiais jau ir sustabarėjusių šviečiamosios orientacijos rėmus. Nors ryžtingiau dar netolta nuo šviečiamųjų tradicijų, išsaugotas didumos pamatinių šviečiamosios orientacijos principų tęstinumas, į šviečiamosios socialinės filosofijos klodus buvo įsiejama naujų aspektų, pagret su šviečiamosiomis nuostatomis reiškiamą naujoviškų požvilgių, liudijusių socialinės žvalgos krypsnį link tų gairių, kurias smaugstė kylančios preromantiškosios bei romantiškosios linkmės.

Abiejų priešpriešinių tendencijų – orientacijos į šviečiamąsias tradicijas ir krypsnio link preromantiškųjų bei romantiškųjų linkmių – sankirta, kurioje

vis dėlto viršų imta pirmosios tendencijos, apibrėžė socialinės filosofijos plėtos erdvę nuo XIX a. antrojo dešimtmečio pabaigos iki pat posūkio į Romantizmo laikotarpį. Nors toje erdvėje susiklostyta ir kitakrypčių socialinės filosofijos apraiškų, visų pirma perėminių iš I. Kanto prigimtinės teisės, tų apraiškų irgi pritapta prie socialinės žvalgos kryptingumo, išsirutuliojusio iš abiejų priešpriešinių tendencijų sankirtos.

Kaip tat buvo apibrėžta šviečiamųjų tradicijų, socialinė filosofija įremiama buvo prigimtinės teisės pamatuosna, plėtojama jos nuostatų nužymėtuose rėmuose. Nors galutinai atsimesta nuo fiziokratistinės prigimtinės teisės, kurios vyranta iki XIX a. antrojo dešimtmečio pabaigos, išlaikyti buvo pamatiniai šviečiamosios prigimtinės teisės aspektai. Nors eita ir į I. Kanto prigimtinę teisę, jos nuostatų receptijos, atsiejamos nuo bendrafilosofinių kantizmo šaknų, nuo kertinių kantiškosios praktinės filosofijos principų, pervirsta į šviečiamąją orientaciją. Tačiau šviečiamajai prigimtinėi teisei, net ir atnaujinamai perėminiais

iš I. Kanto prigimtinių teisės, nebeatverta platesnių horizontų, jos nuostatų laikytasi tarsi priedermės, išventintos per pusę šimtmečio išsiskleidusių Apšvietos tradicijų.

Prigimtinių teisės sankloda, griežtai saisciusi socialinių nuostatų raišką, ribojusi jų akiplotį, sulaukė socialinę filosofiją nuo ryžtingesnio krypsnio link preromantizmo bei romantizmo. Požiūrio į istoriją perkaitų, t. y. pereigos nuo šviečiamųjų nuostatų sustandintos, teisėjiško rigorizmo persmelktos istorinės žvalgos prie istorijai atviresnės, jos vyksmo sąlygotumams atžvalgesnės orientacijos, būta vienut vieno aspekto, kuriuo socialinės filosofijos atsiliepta į preromantiškųjų bei romantiškųjų linkmių priešveiklą šviečiamosioms tradicijoms, į jų iššūkį virš istorijos save iškeliančiai, prieš jos sąlygotumus stojančiai prigimtinėi teisei. Nors atsiliepta buvo nuosaikiai, nepanyrant į preromantizmo bei romantizmo istorinės žvalgos gelmenis, istorinių aspektų, visų pirma prigimtinių teisės ir istorijos sąsajos problemos, tapta mažne svarbiausiu pojūdžiu, atnaujinusiu šviečiamosios prigimtinių teisės rėmuose užsisklendusią socialinę filosofiją, priartinusiu ją prie aplinkui bręstančių pokyčių dvasios.

Istorinės žvalgos perkaitos, nors ir nepervertusios prigimtinių teisės, nepermainiusios jos teorinės sąrantos, apgniuždė socialinės filosofijos ir istorijos priešpriešą, tarpais net iki kraštutinybių įaštrintą šviečiamųjų reformatoriškų aspiracijų. Socialinės filosofijos, kurios Apšvietos epochoje į istoriją, į jos tėkmėje susiklosčiusią socialinę esamybę eita su prigimtinių teisės nuostatomis tarsi su baudžiamuoju kodeksu, imta įsiklausyti į istorijos vyksmo sąlygotumus, suvokti tų sąlygotumų neišvengiamybę, pripažinti jų galią. Socialinėje filosofijoje, kurios Apšvietos epochoje į istoriją eita su prigimtinė teise kaip su socialinės sanklodos visuminės pervartos modeliu, imta blėsti savimanos, kad būtent jai pagret su politine filosofija yra skirta iš pat pamatų perkurti istoriją, duoti pradžią naujakrypčiam istorijos vyksmui. Vis dėlto net ir susiaurinusi savuosius siekinius socialinė filosofija išsaugojo istorinių perkaitų, socialinės pertvarkos kelrodžio statusą.

Nors į istorinės žvalgos perkaitas, visų pirma į santarmės su istorija poieškius, socialinę filosofiją lenkė Lietuvoje jau prasistiebusios preromantiškosios ir dar tik besistiebiančios romantiškosios linkmės, jų proveržis į krašto istorinės praeities tyrinėjimus, idėjinų gairių, nuostatų teorinei istorinių aspektų išraiškai semiamasi buvo ne tiek iš savųjų idėjinų versmių, kiek iš svetur, iš vokiečių istoriškosios teisės mokyklos rėmuose susiklosčiusios teisės filosofijos. Tarpusi romantizmo dirvoje, vokiečių istoriškoji teisės mokykla kertiniais aspektais išsiskleidė sulig XIX a. trečiuoju dešimtmečiu ir, toliau plėtojama atsidavusių tėsėjų, pagret su hegelizmu net iki am-

žiaus vidurio nužymėjo kelią teisės filosofijos sklaidai Vokietijoje.

Vokiečių istoriškosios teisės mokyklos ganėtinai stipriai veikta Lenkija – perėminių iš jos prasistiebta ir istoriniuose lenkų teisės tyrinėjimuose, ir į pastaruosius kreipiamose teisės filosofijos koncepcijose. Nors Lietuvoje į vokiečių istoriškąją teisės mokyklą buvo gręžiamasi kur kas santūriau nei Lenkijoje, iš tos mokyklos ėję idėjiniai postūmiai ne tik pagyvino bei pagilino istorinus teisės tyrinėjimus, pakreipdami juos į teisės filosofijos aspektus, bet ir veikė tiek tų tyrinėjimų rėmuose, tiek skyrium nuo jų reiškiamus socialinius požvilgius, plėtojamas socialines koncepcijas.

Istorijos, skverbties į jos sąlygotumus būta būtent to ginklo, su kuriuo vokiečių istoriškosios teisės mokyklos skintasi kelią į teisės filosofiją, iki tolei, o ypač Apšvietos epochoje, bemenk despotiškai apvaldytą prigimtinių teisės, persmelktą josios siekinių perversti istorijos vyksmą. Istorijoje išsirutuliojančios, jos tėkmėje besiplėtojančios pozityviosios teisės, t. y. viso to, nuo ko kaip nuo socialinių ir politinių perkraipų šaltinio buvo atsiribojama, prieš ką su pervartos nuostatomis buvo stojama prigimtinėje teiseje, tapta ta erdve, kurioje skleistasi vokiečių istoriškosios teisės mokyklos, tarpta jos teisės filosofijos. Tai būta didaus susitaikymo su istorija, pakeitusio ne mažiau didžius prigimtinių teisės siekinius perversti jos vyksmą. Maždaug tuo pačiu metu susiklostyta bei plista ir G. W. F. Hegelio teisės filosofijos, irgi ėjusios į pozityviąją teisę, į jos istorinį tapsmą bei virsmą, tačiau, nepaisant istorinių jungčių su vokiečių istoriškąją teisės mokykla, jos pasukta kita linkme, įsprausta į griežtus panlogistinius rėmus.

Iš pranokėjų, tiesusių kelią vokiečių istoriškajai teisės mokyklai, daugiausia nusipelnę G. Hugo. „Kai teise užsiimama moksliskai bei mokslingai, priešingai nei vien tik kaip profesija, – skelbė jis, – vieną pusę sudaro filosofija skyrium imant, o po to jos antrai pusei yra būtina reikalinga istorija“ [4: 39]. Tačiau savąja į istoriją gręžiama orientacija, nors ir išsukančia iš to kelio, kurį buvo grindusi ne tik šviečiamoji, bet ir pošviečiamoji, visų pirma I. Kanto prigimtinė teisė, jis dar neįstengė pralaužti visų užtvarų, užkardytų ilgaamžių prigimtinių teisės tradicijų. Vis dėlto, nepaisant svyravimų, neapibrėžtumų, atžvalgos į prigimtinių teisės paveldą, G. Hugo ir filosofiniais, ir istoriniais aspektais paruošė dirvą tiems pokyčiams, iš kurių išsirutuliota vokiečių istoriškosios teisės mokykla.

Filosofinius, teisinius pamatus, ant kurių iškilta vokiečių istoriškosios teisės mokyklos, padėjo F. K. von Savigny. Istoriskai susiklostanti pozityvioji teisė, kaip ir pati istorija, yra nesugriaunama, neperkuriama, nepradedama iš naujo, jos sklaida dabartyje nepalenkiamų istorinių sąlygotu-

mų yra susieta su praeitimi į nepertraukiamą savaiminės raidos grandinę – tokios būta pirmosios pamatinės nuostatos, su kuria jo eita į teisės filosofiją. „Nes yra neįmanoma, – grindė jis, – sugriauti nūdien gyvenančių teisininkų pažiūrų bei išsimokslinimo, neįmanoma pakeisti esamų teisinių santykių pobūdžio; ir šia dvejopa neįmanomybe remiasi nesugriaunamas organiškas kartų ir epochų ryšys, tarp jų galima mąstyti esant tik raidą, o ne absoliučią pabaigą ir absoliučią pradžią“ [8: 112–113]. Tai nuskambėta kaip griežtos prieštarmės, visų pirma nukreiptos prieš tuolaik Vokietijoje reiškiamus kodifikacinius sumanymus, tačiau jos ne mažiau kliūta ir į prigimtine teisę.

Teisė, lygu kalba, papročiai, gyvenimo sankloda, susiklosto ir plėtojasi savaime kaip tautą į visetą siejančių įsitikinimų, mąstysenos, pajautos išraiška – tokios būta antrosios pamatinės nuostatos, kurią F. K. von Savigny išskleidė teisės filosofijoje. „Taigi teisė auga kartu su tauta, – grindė jis, – tik drauge su ja išsiplėtoja ir pagaliau miršta, kai tik tauta praranda savąjį savitumą“ [8: 11]. Kaip ir istorinių aspektų, atgrąžos į tautiškumą, teisės tautinio pobūdžio pripažinties nuskambėta iššūkiu prigimtinėi teisei, jos kosmopolitiniam kryptingumui, savųjų nuostatų visuotinybe užgniauzusiam tautiškumą. Nenukrypstant nuo programinių F. K. von Savigny nuostatų, nuo jo grindžiamų istoriškumo ir tautiškumo aspektų, vokiečių istoriškosios teisės mokyklos orientacija toliau buvo plėtojama K. F. Eichhorno, taip pat G. F. Puchto.

Su vokiečių istoriškąja teisės mokykla Lietuvoje buvo susiduriama nuo XIX a. antrojo dešimtmečio pabaigos. Studijos, stažuotės Vokietijos universitetuose palengvino sąlytį su tenai tarpusiomis idėjinėmis linkmėmis, kreipė į jų nuostatų recepciją. Lietuvoje gerai buvo žinomi G. Hugo darbai, iš jų semtasi paskatų, perimta idėjų. Nesvetimos būta ir F. K. von Savigny orientacijos. Vis plačiau garsėjęs Vokietijoje, jis net buvo išrinktas Vilniaus universiteto garbės nariu [3: 77].

Nors socialinės filosofijos krypsnio link vokiečių istoriškosios teisės mokyklose būta atsargaus, iš jos perimami požvilgiai, visų pirma istorinės žvalgos aspektai, apardė tuos idėjinius rėmus, į kuriuos ją buvo įspraudęs pernelyg ilgai išsilaikęs šviečiamasis kryptingumas, ypač į socialinę dogmatiką išvirtęs fiziokratizmas. Tačiau net ir krypsnis į vokiečių istoriškosios teisės mokyklos atveriamą romantizmo erdvę neprikėlė socialinės filosofijos iš tos vangumos, į kurią ji buvo įpuolusi nuo pat valstybingumo paradimo. Socialinės filosofijos, vengusios ryžtingiau atšlyti nuo šviečiamosios orientacijos, kuri jau buvo išsėmusi savąsias raiškos galimybes, o prie romantiškųjų linkmių dar neįstengusios kryptingiau priešlyti, įstrigta idėjiniame tarpukelyje.

Socialinės filosofijos, kurios pagret su politine filosofija arčiau už kitas filosofijos atšakas stovėta prie pačių skaudžiausių pavergto krašto būties problemų, raiška buvo trikdoma ir tolydžio aršėjančios Rusijos kolonijinės administracijos politikos. Blėstančios viltys, kad kraštui bus leista įgyvendinti socialinę pertvarką, panaikinant valstietijos baudžiovinę priklausomybę, gniuždė socialinę mintį, slopino jos praktinį kryptingumą. Itin skaudžiai socialinės filosofijos raiškai atsiliepė tie slopinimai, kurie sulig XIX a. trečiojo dešimtmečio pradžia užgriuvo Lietuvos kultūrą, mokslą, švietimą. Nustota viešumoje, visų pirma spaudoje, gvildinti baudžiovos panaikinimo problemos, apie kurias socialinės minties suktasi ankstesniais dešimtmečiais.

SOCIALINĖS ORIENTACIJOS REIŠKĖJAI

Kaip ir ankstesniais dešimtmečiais, socialinės filosofijos raiškos glaudžiai sietasi su Vilniaus universitetu. Kaip ir iki tolei, socialinė filosofija, laikantis nusistovėjusių tradicijų, buvo dėstoma prigimtines, politines ir tarptautines teisės paskaitų rėmuose.

1817 m. nustojus dėstyti fiziokratistinę prigimtines, politines ir tarptautines teisės kursą, šios disciplinos 1817–1818 mokslo metais buvo įtrauktos į filosofijos kursą, kurį buvo pavesta dėstyti M. Staniewiczziui. Į filosofiją jis atėjo iš teisės, atėjo nepasirengęs; veikiai iš jos pasitraukė taip ir nepasireiškęs filosofine kūryba. Kaip rodo M. Staniewiczziaus filosofijos kurso programa, prigimtines, politines ir tarptautines teisės paskaitose jo remtasi G. Achenwallo ir F. A. Zeillerio darbais [7].

G. Achenwallo, Apšvietos epochos vokiečių filosofo, plėtojusio prigimtine ir tarptautine teise, darbų, daugkart perspausdinamų, Vokietijoje rodytasi net iki XVIII a. devintojo dešimtmečio pradžios (iš jų teisinių terminų prigimtinėi teisei semtasi net ir I. Kanto). Nors pošviečiamosios linkmės tuos darbus Vokietijoje jau kadaį kadžių buvo užgožusios, netgi išstūmusios į istorijos gūdomą, jų, net ir praėjus tiek dešimtmečių, vis dėlto patekta į M. Staniewiczziaus filosofinės žvalgos akiplotį.

F. A. Zeillerio, I. Kanto sekėjo Austrijoje, darbų, tiek vertimų į lenkų kalbą, tiek lenkiškų perdirbinių, XIX a. antrajame dešimtmetyje rodytasi Krokovoje; pagret su kitų kantistų darbais jais remtasi tenyščiamame universitete skaitytuose prigimtines teisės kursuose [3: 828]. Veikiausiai iš Krokovo į Vilnių ėjusių atgarsių veikiamas, M. Staniewiczzius grėžėsi į Lietuvoje vargu ar plačiau žinomo I. Kanto sekėjo orientaciją.

M. Staniewiczziaus filosofijos kurso programoje prigimtines, politines ir tarptautines teisės paskaitų kryptingumas, išskyrus nuorodas į G. Achenwallo ir F. A. Zeillerio darbus, apibrėžčiau nenužymimas. Kaip

jo paskaitose susiderinta G. Achenwallo šviečiamąjį kryptingumą ir F. A. Zeillerio kantiškosios orientacijos, kurios iš abiejų tendencijų imta viršų – tai problemos, atsimušančios į istorinę nežinomybę. Net jei M. Staniewicziaus įpulta į paviršutinišką, lėkštą sinkretizmą, po ištisų dešimtmečių, pašvęstų fiziokratistinei orientacijai, tai vis dėlto būta idėjinio pojūdžio, kita linkme kreipusio prigimtinės teisės raišką.

1819 m. Vilniaus universitete vėl buvo įvestas atskiras prigimtinės, politinės ir tarptautinės teisės kursas, kurį iki 1821 m. dėstė I. Ołdakowskis. Daugialypiam jo kurse susikryžiuota šviečiamosios orientacijos, į šviečiamąsias tradicijas įderinamų nuostatų iš I. Kanto prigimtinės teisės, taip pat iš sandūros su vokiečių istoriškąja teisės mokykla susiklosčiusio sluoksnio, reiškiamo šalimais šviečiamosios orientacijos. Su vokiečių istoriškąja teisės mokykla, Lietuvoje tuolaik vargu ar žinoma, jo suartėta Getingeno universitete, kur, pasiūstas pasitobulinti, 1818–1819 m. klausėsi teisės mokslų paskaitų, gilinosi į teisės filosofiją. Getingeno universiteto, kuriame dėstyta ne tik G. Hugo, bet ir K. F. Eichhorno, tuolaik būta vieno iš svarbesnių vokiečių istoriškąsios teisės mokyklos sklaidos židinių. Nors I. Ołdakowskio į tą mokyklą žengta vos pusė žingsnio, iš jos perimti aspektai praplėtė jo orientaciją, pralaužė jos šviečiamąjį uždaramą.

1821 m., I. Ołdakowskiui mirus, prigimtine, politinę ir tarptautinę teisę nustota dėstyti. Universiteto gyvuota dar ištisą dešimtmetį, tačiau tų disciplinų kurso, Apšvietos epochoje buvusio svarbiausiu ir socialinės, ir politinės filosofijos sklaidos židiniu, nebeatgyta.

Nors filosofijos kursų rėmuose, išskyrus M. Staniewicziaus kursą, socialinė filosofija nebuvo dėstoma, abiejų to meto filosofijos profesorių – J. Gołuchowskio ir A. Dągirdo – nesišalinta nuo socialinių aspektų. Tačiau J. Gołuchowskio filosofijoje, kurios Lietuvoje pasirodė kaip pirmojo proveržio į romantizmo erdvę, iš socialinių aspektų, reiškiamų pernelyg pasklidai, sumišai su kitais filosofiniais aspektais, persmelktų romantiškojo neapibrėžtumo, neišaugta vientisesnės socialinės orientacijos. O A. Dągirdo filosofijoje socialiniai aspektai buvo įsiejami į etikos kursą kaip pastabos, kaip intarpai, tik pačiais bendriausiais bruožais išreiškiantys jo socialinių pažiūrų kryptingumą. Nors nuo šviečiamųjų tradicijų tolta ir jo, reiškiamais socialiniais aspektais, kaip ir bendru savosios filosofijos kryptingumu, vis dėlto atrūkta nuo tuo metu tolydžio stiprėjusio krypsnio link preromantizmo bei romantizmo.

Atodaira į socialinę problematiką buvo rodoma ir kitose universitete dėstomose disciplinose, visų pirma teisės moksluose. Gan ryškios socialinės orientacijos susiklostyta I. Daniłowicziaus, 1814–1823 m. dėstusio universitete teisės mokslus, istoriniuose teisės tyrinėjimuose. Ir jo iš pradžių tik paskirais as-

pektais trauktasi nuo šviečiamosios orientacijos, o paskesniais metais jau kryptingiau sukta į vokiečių istoriškąją teisės mokyklą.

Patį ryžtingiausią žingsnį į vokiečių istoriškąją teisės mokyklą žengė W. Pietkiewiczius. Nuo 1828 m. universitete jis dėstė romėnų teisės istoriją, remdamasis G. Hugo ir F. K. von Savigny orientacija [3: 110]. Pralaimėjęs 1830–1831 m. sukilimui, į kurį buvo išitraukęs, jis pasitraukė į Vakarų Europą taip ir nespėjęs kūrybine veikla pasireikšti. Emigracijoje jo įsijungta į politinę veiklą, darbuotasi Paryžiuje įsikūrusioje Lietuvos ir Rusijos žemių draugijoje, palaikyta ryšiai su J. Leleweliu [5: 133–134].

Socialinė orientacija buvo plėtojama istorijos profesoriaus J. Lelewelio ir į istorijąėjusio teisės profesoriaus J. Jaroszewicziaus istoriniuose darbuose. Tačiau jie, kaip ir kitapus universiteto sienų reiškėsi istorikai, visų pirma S. Daukantas, socialinę orientaciją pajungė istoriniams tyrinėjimams, istorijos vyksmo aiškinimui. J. Jaroszewicziaus socialinių pažiūrų likta saistomų šviečiamųjų tradicijų, o J. Lelewelio ir S. Daukanto socialinėje orientacijoje šviečiamųjų tradicijų susikryžiuota su preromantiškosiomis bei romantiškosiomis tendencijomis.

Į socialinę problematiką gręžtasi ir kitapus universiteto sienų, tik, palyginti su ankstesniu laikotarpiu, atidos jai menkėta. Pagret su tautiniais, politiniais, kultūriniais, edukaciniais aspektais socialinės problemos buvo gvildenamos slaptose jaunimo organizacijose, visų pirma Filomatų draugijoje. Tačiau, kiek galima spręsti iš išlikusios medžiagos, filomatų socialinė orientacija, kurioje viršų imta praktinių aspektų, nebuvo tvirčiau remiama filosofinėmis prielaidomis, nebuvo griežtesnių teorinių jungčių siejama į vienovę. Nors filomatų orientaciją vis dar saistė šviečiamosios tradicijos, jų rėmuose irgi stiebtasi preromantiškųjų ar net romantiškųjų aspektų.

Nuo XIX a. trečiojo dešimtmečio pradžios socialinės problematikos užslopta periodikoje, kurioje iki tolei buvo gan aštriai keliami, gan nuodugnai gvildenami krašto socialinės sanklodos pertvarkos, ūkinio atsinaujinimo aspektai. Jau kadai kadžių nebebuvo leidžiamos socialinės pakraipos knygos, pamokslai, kuriuose, kaip kad fiziokratizmo vyravimo laikais, kraštas būtų žadinamas iš socialinio sąstingio, luominio sustabarėjimo.

Tuo prieštaringu idėjinių perkaitų laikotarpiu, kuomet dėmesio socialinei problematikai priblėsta, kryptingai į socialinę filosofiją eita tik T. Ołdakowskio; prie jos raiškos prisidėta ir I. Daniłowicziaus, tačiau į socialinius aspektus jo eita per istorinius teisės tyrinėjimus. Kūrybine veikla judviejų tiesta kelią pereigai nuo blėstančios Apšvietos epochos į dar tik besiskleidžiantį Romantizmo laikotarpį. Tai būta nelengvos pereigos, savo sąlygotumais apibrėžusios to meto filosofijos, jos idėjinių poieškių erdvę.

I. OŁDAKOWSKIO SOCIALINĖ KONCEPCIJA

Socialinę koncepciją I. Ołdakowskis buvo įsiejęs į Vilniaus universitete skaityto prigimtines, politines ir tarptautines teisės kurso rėmus. Nors, pakirstas ankstyvos mirties, per dvejus pedagoginio darbo metus universitete nespėjo platėliau pasireikšti, jo orientacijos, palyginti su nusistovėjusia fiziokratistinių kursų monotonija, susiklostyta kaip atgaivingos pakaitos, dvelkusios naujoviškesnėmis idėjomis. Jau po I. Ołdakowskio mirties pasirodė jo darbo „Apie prigimtines teises ir teisės filosofiją, apie abiejų šių mokslų tikslus, metodą ir mokymo būdą“ (1822) publikacijos, tik tam darbui, paskelbtam ne Vilniuje, bet Varšuvos periodiniame leidinyje, sunkėliau būtų išterpti į Lietuvos idėjinių linkmių tolesnę sklaidą. Nepaisant ribotos apimties, publikacijoje, kaip galima numanyti, buvo išdėstyti pamatiniai universitete skaityto kurso aspektai, pakankamai išreiškiantys jo pasikaitų kryptingumą.

I. Ołdakowskio orientacijoje, kaip rodo jo publikacijos pavadinimas, susisluoksniavo du klodai – prigimtine teise ir teisės filosofija. „Prigimtine teise, – aiškino jis, – kaip atrodo, yra ne kas kita kaip sąranka filosofinių aiškinimų, kas žmonijos gėrio dėlei privalėtų turėti įpareigojančio nurodymo galią; teisės filosofija, kaip atrodo, ta yra naudingiausia, kuri gerbia prigimtines teises“ [6: 262]. Prigimtine teise, nors ir susilytėjusioje su I. Kanto prigimtines teisės nuostatomis, nuosekliai laikytasi šviečiamąjo kryptingumo. Teisės filosofijos, kurioje eita į pozityviąją teisę, išaugta iš sąlyčio su to meto krypsnio ir istoriją tendencijomis, visų pirma su vokiečių istoriškąja teisės mokykla.

Prigimtine teise I. Ołdakowskis bendriausiai broūžais išdėstė socialinės koncepcijos pagrindus, prie jos prišliėjo pamatinės politinės koncepcijos nuostatas. Glaustomis nuorodomis užymėjo jis ir tarptautinės teisės gaires.

Prigimtine teisę I. Ołdakowskis rėmė empiristinėmis nuostatomis, atitekusiomis iš ankstesnių dešimtmečių, nors tuo metu empiristinės bei sensualistinės orientacijos, plėtos kelyje susiduriančios su didžiuliais sunkumais, jau krypta link škotų mokyklos filosofijos. Griežtai atribojo prigimtine teisę nuo metafizinių aspektų, nuvertinęs juos kaip klystkelį, nors tų aspektų, išsilaikiusių per visą Apšvietos epochą, tuo metu, stiprėjant krypsniui link preromantiškųjų bei romantiškųjų linkmių, vis plačiau skleistasi filosofinėse refleksijose, netgi veržtasi į filosofijos priešakį.

Kaip pamatinę prielaidą, duodančią pradžią prigimtinę teisei, I. Ołdakowskis iškėlė nuostatą: „Teisę suprantame ne kitaip, o tik remdamiesi pažvilgiu, jog žmonių būtis vienas kito atžvilgiu yra tokia, kad jų reikalai turi tarpusavyje daryti įtaką. Šis pažvilgis

yra viso mokslo statinio pamatas ir šioje dalyje vienintelė empirinė prielaida, kurios kitos dalys, apskritai tariant, yra tik išsamesnis išplėtojimas“ [6: 273–274]. Šia nuostata jis nurodė vien tai, kad žmonės tarpusavyje ryšių yra siejami į socialinį sambūvį, konstatavo tai kaip akivaizdų istorinį faktą. Nuo prigimtine teise mažne tradiciniais tapusių svarstymų, kad į socialinį sambūvį žmonės yra lenkiami prigimties galių sanklodos, prigimtinių reikmių, taip pat kad su socialiniu sambūviu yra sietini perfekcionistiniai siekiniai, I. Ołdakowskio atsiribota, atsiribota pabrėžtinai kaip nuo aspektų, keliančių nereikalingas problemas, apsunkinančių esminių prigimtines teisės nuostatų sklaidą.

Svarstymų smaigalį I. Ołdakowskis pakreipė į problemą, kaip turi susiklostyti ar kaip turi būti suklostomi žmonių socialiniai ryšiai, santykiai, kad išsilaikytų socialinis sambūvis, netrūkinėtų jo tvarumas. „Kadangi žmogus gyvena su kitais, – tokio būta sprendinio, – jo valia naudotis gyvenimui reikalingomis priemonėmis turi būti taip sureguliuojama, kad nuolatos susiderintų su kitų drauge gyvenančiųjų valia. Šio sureguliuavimo pasekmė turi būti jos išorinių veiksmų išspraudimas į ribas, kurios nedarytų kitiems naudojimosi reikalingomis priemonėmis neįmanomo“ [6: 274]. Būtent šios nuostatos, apibrėžiančios žmogaus laisvės ribas, tapta pagrindine ašimi, apie kurią klostytasi I. Ołdakowskio prigimtines teisės problematikos.

Laisvės ribų apibrėžtimi I. Ołdakowskis nepostulavo žmogaus prigimtinių laisvių sąvaržos; toji apibrėžtis reiškė vien tai, kad žmogaus laisvė neturi peržengti ribų, už kurių prasideda kitų žmonių laisvė. „Taip apribojama visų laisvė vienodu mastu, – aiškino jis, – nes kiekvienas gyvena su kitais, kiekvienas iš prigimties turi valią rinktis priemones, reikalingas gyvenimui išsaugoti“ [6: 275]. Visiems vienodą laisvės ribų apibrėžtį jis kildino iš žmonių prigimtines lygybės, su ja siejo žmonių lygiateisiškumą.

Nuostatos, apibrėžiančios laisvės ribas, tiek pačia formuluote, tiek funkciniu krūviu, tenkančiu jai I. Ołdakowskio prigimtines teisės sanklodoje, panėšėta į I. Kanto visuotinį teisės principą, į kurį jis buvo įrėmęs prigimtine teisę. Gan artimų kantiškajai orientacijai būta ir kai kurių iš tos nuostatos išplaukiančių aspektų. Nors I. Ołdakowskis, išaukštinęs I. Kanto nuoveikius etikoje, perdėm kritiškai, pasiremdamas G. Hugo požiūriu, vertino, netgi visiškai nuvertino kantiškąją prigimtine teisę, perėminių iš josios nolens volens prasismelkta į jo orientaciją. Tačiau tų perėminių, atplėšiamų nuo bendrafilosofinių,gnoseologinių kantzizmo šaknų (visų pirma nuo apriorizmo), atsiejamų nuo kantiškosios praktinės filosofijos pamatų (visų pirma nuo žmogaus kaip noumenon ir phaenomenon traktuotės, nuo metafizinių laisvės sampratos prielaidų, nuo kategoriškojo imperatyvo,

nuo moralumo ir legalumo atskyros), I. Ołdakowskio prigimtinėje teisėje skleistasi ne kaip priešpriešos šviečiamosioms tradicijoms, ne kaip į jas įterptų idėjinių svetimkūnių, bet kaip vidujinių šviečiamųjų aspektų.

Kaip determinantus, nurodančius nepažeistinas žmogaus laisvės ribas, I. Ołdakowskis iškėlė prigimtines teises. Nesigilino jis į žmogaus prigimties sanklodą, kuriai prigimtinėje teisėje paprastai buvo skiriama daug dėmesio, o tik apžvelgė iš jos kylančias teises. „Mūsų prigimtyje, – grindė jis, – slypi neabejotina aukščiausia teisė, kurios niekas, nepažemindamas savęs, negali nepripažinti kitam, o tai yra teisė į savąjį asmenį. Kitos teisės, išplaukiančios iš pirmosios, siejasi iš dalies su pačiu žmogaus būties išsaugojimu, iš dalies su laisve naudotis priemonėmis, turinčiomis ryšį su šiuo išsaugojimu“ [6: 275–276]. Prie teisių, besisiejiančių su žmogaus būties išsaugojimu, jis priskyrė asmens teisę į savąsias dvasines bei fizines galias, taip pat teisę į būtį fiziniame pasaulyje. Teises, besisiejiančias su žmogaus būties išsaugojimo priemonėmis, skirstė į teises, kurių objektas yra pats žmogus (prie jų skyrė teisę plėtoti dvasines galias bei jomis naudotis, teisę patenkinti fizinius poreikius), į teises, kurių objektas yra kiti žmonės (prie jų skyrė teisę į pagalbą), į teises, kurių objektas yra daiktai (prie jų skyrė teisę įsigyti daiktus bei jais naudotis, taip pat alienacijos teisę). „Aukščiau apibūdintos teisės, – teigė I. Ołdakowskis, – yra įgimtos besąlygiškos teisės (jura innata absoluta)“ [6: 276]. Šiomis teisėmis bei jas atliepančiomis pareigomis apibrėžiamas žmogaus laisvės ribas jis traktavo kaip pamatines sąlygas, kuriomis laiduojamas žmonių socialinis sambūvis, palaikomas jo tvarumas.

Iš įgimtų besąlygiškų teisių pritaikos daugialypiams žmonių ryšiams, santykiams, jų sanklodos įvairovei I. Ołdakowskis kildino įgytas sąlygiškas teises: „Gausūs ryšiai, kurie sieja žmogų su kitais žmonėmis, suklostoją jo įgytas sąlygiškas teises (jura acquisita hypothetica)“ [6: 277]. Tų ryšių įvairovėje jis išskyrė tris pagrindines jų atmainas, t. y. santuokos, religinius ir sutartimis besiremiančius ryšius. Bendrais bruožais apibūdinęs įgytas sąlygiškas teises, į jas nesigilino, jų negvildeno.

Prigimtinių teisių sampratos kryptingumu, kaip ir pamatiniais prigimtinės teisės aspektais, I. Ołdakowskis nenukrypta nuo šviečiamųjų tradicijų. Nors Apšvietos epochos prigimtinėje teisėje grįsta gan įvairius prigimtinių teisių derinius, tų derinių įvairovę siejo trys atskaitos taškai, trys aspektai, t. y. žmogus pats sau (prigimtinė laisvė), žmogus tarp kitų žmonių (prigimtinė lygybė), žmogus daiktų pasaulyje (prigimtinė teisė į nuosavybę). Būtent šie aspektai, įremti į šviečiamąsias prielaidas, buvo tęsiami I. Ołdakowskio prigimtinėje teisėje.

Prigimtinių teisių, jomis apibrėžiamos laisvės apsaugos, įtvirtinančios socialinio sambūvio tvarką, būta kito reikšmingo aspekto, į kurį gan idėmiai gręžtasi I. Ołdakowskio. „Šios tvarkos, – aiškinta jo, – laidas yra žmogaus prigimtinės fizinės ir proto galios prieš tuos, kurie ją pažeidžia“ [6: 275]. Tačiau žmonių socialiniame sambūvyje, nesusijungusiame į politinę sanglaudą, tokią apsaugą jis laikė pernelyg problemiška, sunkiai įgyvendinama.

Su iškylančia būtinybe kuo patikimiau įtvirtinti prigimtinių teisių, jomis apibrėžiamos laisvės apsaugą I. Ołdakowskis siejo žmonių socialinio sambūvio krypsnį į politinę sanglaudą, valstybės kiltį. Kaip tat buvo įprasta Apšvietos epochos prigimtinėi teisei, valstybės kilmę jis rėmė visuomenės sutarties idėja. „Kad ir kokios galėjo būti jos pradinės priežastys – šeimininis palankumas ar godaus kaimyno užpuolio baimė, pagarba dorybei, drąsai ar aukštesnei šviesai, arba smurtas ar intriga, – aiškino jis, – vien tik valios sandermė yra jos tvermės laidas“ [6: 376]. I. Ołdakowskis paliko atvirą problemą, kaip derėtų traktuoti visuomenės sutartį – ar kaip aiškiai išreikštą žmonių sutarimą, ar tik kaip menamybę. Visuomenės sutartis domino jį ne kaip istorinis faktas, bet visų pirma kaip idėja, įgalinanti paaiškinti politinės sanglaudos kilmę, pagrįsti valstybės sąrangą.

Politinę orientaciją I. Ołdakowskis išdėstė tik pačiais bendriausiais bruožais. Užsiminė apie valstybėje įgyjamas sąlygiškas teises bei pareigas, tačiau, palietęs vien tik valdžios teises bei pareigas ir jų modifikacijas, išplaukiančias iš visuomenės sutarties nuostatų, į tuos aspektus nesigilino. Laikėsi valdžios padalijimo į įstatymų leidžiamąją, teisiąją bei vykdomąją principo, valdžios padalijimą siejo su visuomenės sutartyje apibrėžtomis sąlygomis, tačiau iš jo išplaukiančių aspektų plačiau negvildeno. Užsiminė jis apie galimas įvairias valdymo formas, kylančias iš visuomenės sutarties sąlygų, tačiau tų formų net neįvardijo. Išreiškė tik nusistatymą prieš du valdymo kraštutinumus – despotizmą ir anarchiją.

Nors prigimtinėje teisėje, jos rėmuose išdėstytoje socialinėje koncepcijoje, taip pat politiniuose požviliuose I. Ołdakowskio nenukrypta nuo šviečiamųjų tradicijų, jo orientacijos šviečiamasis kryptingumas buvo ne tik sudrumstas, bet ir susiaurintas teisės filosofijos, kurią jis išdėstė šalimais prigimtinės teisės. Jau vien tai, kad prie prigimtinės teisės buvo priduriama teisės filosofija, einanti į pozityviąją teisę, nuo kurios kaip nuo socialinių bei politinių nedermių, netgi nuopuolių šaltinio šalintasi Apšvietos epochos prigimtinėje teisėje, reišė, kad I. Ołdakowskio laužte laužtasi pro tas užtvaras, kurias buvo palikusios šviečiamosios tradicijos. Jau vien tai, kad į pozityviąją teisę, nepaisant didesnių ar mažesnių jos neatotykių prigimtinės teisės nuostatoms, teisės filosofijoje buvo einama kaip į istorijos tėkmėje su-

siklosčiusią reikšmenybę, su kuria privalu skaitytis, reiškė, kad buvo susiaurinamas prigimtinės teisės statusas, apribojamos jos pretenzijos į pozityviosios teisės, o podraug ir į jos įtvirtintos socialinės bei politinės sanklodos pervartą, t. y. traukiamasi nuo tų programinių uždavinių, kurie buvo postuluojami Apšvietos epochos prigimtinėje teisėje. Tačiau prigimtine teisė, net ir susaistoma teisės filosofijos nuostatų, I. Ołdakowskio visuminėje orientacijoje vis dėlto išsaugojo viršenybę, išsaugojo ją kaip pozityviosios teisės kriterijus, kaip įstatymų leidybos perkaitį, jos slinkties tobulėjimo linkme orientyras.

Atgrąža į pozityviają teisę, ateinančią iš istorijos, suklostomą jos sąlygotumą, rodė, kad I. Ołdakowskio trauktasi nuo šviečiamosios istorinės žvalgos, nuo šviečiamosios filosofijos atstangumo, priešpriešumo istorijai, nuo jos siekinių įveikti istorijos sąlygotumus, perversti jos vyksmą. Istorinės žvalgos pokyčiais, visų pirma santarvės su istorija poieškiais, jo atsiliepta į tas krypsnio į istoriją tendencijas, kurių, vis plačiau išskleidžiamų preromantiškosiose, o vėliau ir romantiškosiose linkmėse, veržtasi į to meto dvasinės kultūros priešakį. Plečiantis istorinės praeties tyrinėjimams, vis kryptingiau gręžtasi ir į Abiejų Tautų Respublikos, tiek Karūnos, tiek LDK, teisės paveldą. Istorinių teisės tyrinėjimų ir anksčiau rastasi, ir tvirčiau skleistasi Lenkijoje (T. Czackio, J. W. Bandtkie ir kt. darbai), iš kur plista jų ir į Lietuvą. Tačiau kur kas lemtingesnio I. Ołdakowskio orientacijai būta sąlyčio su vokiečių istoriškąja teisės mokykla, su jos rėmuose reiškiamą teisės filosofija (visų pirma su G. Hugo darbais), iš kurios jos semtasi ir teorinių nuorodų, ir idėjų.

Nors teisės filosofijoje I. Ołdakowskio stota prieš abu kraštutinumus, t. y. prieš beatodairišką pozityviosios teisės garbystimą ir dar beatodairiškesnę jos smerktį, svarbiausio tikslo, persmelkusio jo svarstymus, būta apginti pozityviają teisę nuo išpuolių, ėjusių iš šviečiamosios orientacijos adeptų. „Akivaizdu, – pabrėžta jo, – kad krašto teisė dažnai trauks į save dėmesį. Tačiau kaip elgtis, kad šie svarstymai neturėtų net atspalvio satyriškumo. Pakankamą atsakymą į šį klausimą galima rasti, remiantis tik gerai suprastu patriotizmu, sveiku protu ir talentu“ [6: 401]. Atžvalga į pozityviosios teisės susiklostymo sąlygas, lėmusias jos nedermių, kliaudų neišvengiamumą, atodaira į epochos dvasią, tautiškumo aspektus, gamtines sąlygas – tokio būta imperatyvo, kurį kaip atoveiką iš šviečiamosios orientacijos kylančiam nihilizmui jis kėlė teisės filosofijos tyrinėjimams.

Svarbiausių nuoveikių, pasiektų I. Ołdakowskio, sietasi ne su šviečiamosios orientacijos tęsmu, bet su istoriniais aspektais, sušvelninusiais šviečiamosios orientacijos standį, kreipusiais ją link to kelio, kurį tiesė preromantiškosios bei romantiškosios linkmės. Būtent istoriniais aspektais jo tapta vienu iš prano-

kėjų, ruošusių dirvą krypsniui į Romantizmo laikotarpį.

I. DANIŁOWICZIAUS SOCIALINĖ ORIENTACIJA

Socialinę orientaciją I. Daniłowiczius išdėstė istoriniuose teisės tyrinėjimuose. Ganėtinai kryptingai į socialinę problematiką jo eita darbe „Napoleono kodekso palyginimas su Lenkijos ir Lietuvos teise“ (parašytas 1818 m., pirmąkart paskelbtas 1904 m.); socialiniams aspektams atidos rodyta ir periodinėje spaudoje paskelbtuose darbuose (visų pirma darbe „Bibliografinis iki šiol žinomų Lietuvos Statuto egzempliorių, rankraštinųjų ir spausdintųjų leidinių, tiek originaliaisia rusų, tiek ir lenkų, lotynų kalbomis, aprašymas“, 1823). Nors I. Daniłowicziaus socialinei orientacijai, lenkiamai į teisės istorijos tyrinėjimus, stigta visumiškumo, sistemingumo, trūkta esmiškų teorinių grandžių, XIX a. trečiajame dešimtmetyje, kai socialinių požiūrių, užgožiamų kitakrypčių filosofinių refleksijų, vangiai reikštasi, jo darbų būta vienu svarbesnių židinių, palaikiusių socialinės problematikos tęstinumą.

Pirmajame I. Daniłowicziaus darbe „Napoleono kodekso palyginimas su Lenkijos ir Lietuvos teise“ reiškiamos socialinės orientacijos pamatinis klotis likta Apšvietos epochos prigimtinės teisės. Tačiau vienu kitu aspektu jo atsiliepta ir į preromantiškųjų bei romantiškųjų linkmių idėjinius šaukinius.

Iš šviečiamosios orientacijos į I. Daniłowicziaus socialines pažiūras pereita beribiu optimizmu persmelkto tikėjimo įstatymų galia, netgi visagalybe. Į įstatymų leidybą jo žvelgta kaip į ramstį, laiduojantį socialinės sanklodos dermę, palaikantį jos tvarumą. „Įstatymai, – deklaravo jis, – yra gerų papročių šaltinis, kiekvieno brangiausios nuosavybės apsauga, viešosios ir privačiosios tvarkos laidas. Jie sergsti atskirų visuomenės narių likimą bei dalią nuo jų atėjimo į pasaulį iki pat mirties, yra žmonių svarbiausių veiksmy dvasia, kiekvienam visuomenės nariui nurodo vietą, kokią turi užimti, ir būdą, kaip privalo elgtis su kitomis į jį panašiomis būtybėmis“ [1: 34]. Tai būta nuostatų, savo šviečiamuoju pakilumu primenančių Apšvietos epochos brandos tarpsnio socialinę orientaciją. Nors ir pripažino, kad žmogus visuomenės gėrio dėlei turi atsižadėti dalies laisvės ir turto, kur kas reikšmingesne pasieka, nusveriančia tas atžadas, laikė įstatymais laiduojamą tvarką.

Kad įstatymai atliktų savąją paskirtį, įstatymų leidybai pagret su teisinio pobūdžio kriterijais I. Daniłowiczius kėlė socialinio teisingumo aspektais remiamus reikalavimus: „Jeį įstatymai yra išsamūs, aiškūs, vienodi visiems, grindžiami protu ir teisingumu, piliečiai gyvena santarvėje, įsitvirtina visuomenės tvarka, privatusis interesas siejasi su viešuoju interesu“

[1: 35]. Iš tų reikalavimų į priešakį savo reikšmingumu prasimušta nuostatos įtvirtinti žmonių lygiateisiškumą, atitinkantį jų prigimtine lygybę, taip pat žmonių interesus taip suderinti, kad jie sietųsi su visuomenės interesais, būtų lenkiami į visuomenės gerį. „Tačiau priešingai, – rašė jis, – jei teisė bus sudaryta iš nevienodų, kiekvienam tautos nariui skirtingų įstatymų arba neaiškių, netvarkos ir smurto dvasios persmelktų, viskas pasidarys nevaržoma“ [1: 35–36]. Šiuos aspektus I. Daniłowiczius išdėstė kaip pamatines prielaidas, kuriomis, siejamomis su konkretnėmis nuostatomis, rėmė Napoleono kodekso lyginimą su Lenkijos ir Lietuvos teise.

Kaip tat buvo būdinga Apšvietos epochos prigimtinė teisei, L. Daniłowiczius pripažino žmonijos apyaušriu egzistavus prigimtine būkle. „Visos vienos padermės būtybės prigimtinėje būklėje yra lygios“ [1: 58]. Pabrėžė, kad nei fizinės, nei lyties skirtybės netrikdė prigimtinėje būklėje nusistovėjusios žmonių lygybės. Tačiau žmonijos raidos kelyje prigimtinė būklė negalėjo išsilaikyti, ilgainiui pakeista ji buvo valstybės. „Nuosavybės reikmė susiejo žmones į visuomenę ir buvo valdžios atsiradimo priežastis, o skirtingi užsiėmimai, siekiant patenkinti bendrus poreikius, lėmė luomų susiklostymą“ [1: 58]. Vos palietęs valstybės kiltį, savo svarstymus I. Daniłowiczius pakreipė į priežastis, kurios, plėtojantis žmonių politinei sanklodai, pakirto visuomenės narių lygybę. Atsiribojęs nuo bendresnių teorinių aspektų, jis sutelkė dėmesį į tai, kaip nelygybės susiklostyta Lenkijoje. Kaip veiksnius, įstūmusius plačius krašto visuomenės sluoksnius į nelygybę, tolygią vergystei, jis nurodė bajorijos išgalėjimą valstybės politinėje sanklodoje, taip pat vokiškojo feodalizmo poveikį. „Su gailėsčiu reikia pripažinti, – tvirtino jis, – kad mūsų teisė čia toliausiai nuklydo nuo prigimtinio kelio. Saujelė įtakingiausių bajorų atėmė teisės globą iš gausiausios valstiečių klasės“ [1: 59]. Kaip rodo šie svarstymai, socialinių pažvilgių aštrumu jo lygiuotasi į tas tradicijas, kurių susiklostyta Apšvietos epochos brandos tarpsniu.

Nepaisant tvirtų saitų su Apšvietos epochos prigimtinė teise, su jos nusistovėjusia teorine sankloda, I. Daniłowicziaus socialinėje orientacijoje prasikalta šiokių tokių idėjinių užuomazgų, siejusių jo pažiūras su preromantiškosiose bei romantiškosiose linkmėse tarpusiomis idėjomis. Įsiklausant į tas linkmes, keistasi jo istorinės žvalgos, platėta jos akiračio, rastasi tokių aspektų, kurie nors ir nelaužė šviečiamosios orientacijos rėmų, bet sušvelnino šviečiamųjų istorinių nuostatų beatodairiškumą. Vietoj smerkiančių, kaltinančių, netgi nihilistinių pažvilgių į istoriją, visų pirma į jos slinktyje susiklosčiusią pozityviają teisę, stiebtasi istorijai atviresnės, jos sąlygotumams atžvalgesnės orientacijos. Nors ir L. Daniłowicziaus, kritiškai vertinusio Abiejų Tautų Respublikos teisę, į

Lietuvos Statutą žvelgta kaip į atgyveną, kurią privalu pakeisti, podraug vis dėlto iškelta ji kaip itin reikšmingą istorinį paveldą: „Jis yra ir visuomet bus brangiausia tautiškumo liekana, tautos to meto papročių, poreikių, santykių, turtų ir piktnaudžiavimų atšviesulys“ [1: 43]. Tai būta, palyginti su ligtolinėmis tradicijomis, gan naujoviško požiūrio. Tačiau istorinės žvalgos pokyčiai nesusiaurino, neapribojo jo socialinės orientacijos šviečiamąjį kryptingumą.

Darbe „Bibliografinis iki šiol žinomų Lietuvos Statuto egzempliorių, rankraščių ir spausdintų leidinių, tiek originaliaja rusų, tiek ir lenkų, lotynų kalbomis, aprašymas“. I. Daniłowicziaus ryžtingai pasukta į vokiečių istoriškąją teisės mokyklą. Nors to posūkio būta kryptingo, iš tos mokyklos perėminių, reiškiamų pačiais bendraisiais aspektais, išdėstomų pernelyg glaustai, netgi fragmentiškai, nesuklostyta visumiškesnės orientacijos.

Į vokiečių istoriškąją teisės mokyklą I. Daniłowicziaus pasukta teisės filosofijos aspektais, kurių tik netiesiogiai sietasi su socialine orientacija. „Nė vienoje iš šiandien mums žinomų pasaulio tautų, – deklaruota jo, – nepasirodė, nė neatsirado įstatymai iš karto. Klostėsi teisinės taisyklės visur taip, kaip klostosi kalba ir papročiai, žinoma, kartu su jais atsirado“ [2: 377]. Tai būta nuostatos, vos ne pažodžiui perimtos iš vokiečių istoriškosios teisės mokyklos. Tai būta nuostatos, kurios, iškeliamos ne tik F. K. von Savigny, bet ir kitų tos mokyklos kūrėjų, tapta vienu iš svarbiausių jos programinių orientyrų.

Kaip ir vokiečių istoriškoji teisės mokykla, I. Daniłowiczius laikėsi požiūrio, kad teisės pradžių pradžia sietina su paprotine teise, susiklosčiusia amžių glūdumoje ir gyvavusia ištisus šimtmečius, kol buvo pakeista iš jos išsirutulijusios rašytinės teisės. „Kiekviena nauja epocha, – grindė jis, – savo nuodugnius veiksmus kreipia vien į tai, kad būtų pagilintas pradinis teisės gemalas, sukurtas poreikio, atnaujintas jo taikymas ir išlaikytas nuolatinis gyvybingumas, nes kiekviena žmonijos epocha yra didžiulės praeities grandinės grandis. Negali ji niekada būti traktuojama atskirai ir kaip pavieniui egzistuojanti, bet kaip aukštesnės visumos, kurią išplėtoja ir išskleidžia, dalis“ [2: 378–379]. Šią nuostatą iš teisės filosofijos plotmės pakreipus į socialinės filosofijos plotmę, išplauktų išvada, kad ir nepateisintinas, ir beprasmiškas bet koks pervartos siekinių persmelktas brovimasis į istorijoje susiklosčiusios ir tolydžio besiklostančios pozityviosios teisės įtvirtinamą socialinę bei politinę sanklodą, nes toks brovimasis prieštarauja vidinei istorijos sklaidai. Nors I. Daniłowiczius tokios išvados nepateikė, jau vien tai, kad tokią nuostatą reikė kaip teisės filosofijos principą, būta ne tik iššūkio šviečiamajai socialinei filosofijai, bet ir atsisveikinimo su jos tradicijomis.

Krypsniu į vokiečių istorišką teisės mokyklą I. Daniłowiczius žengė į Romantizmo laikotarpį. Tai būta lemtingo žingsnio. Tačiau tas žingsnis ir tuo laiku, ir paskesniais dešimtmečiais nesukėlė pastebimesnio atgarsio, nes I. Daniłowicziaus darbai traukė į save dėmesį visų pirma kaip Lietuvos teisės istorijos tyrinėjimai, o socialinės filosofijos aspektai, reiškiami kaip įvadinės pastabos, kaip intarpai, liko tų tyrinėjimų šešėlyje.

Gauta
2001 06 25

Literatūra

1. Daniłowicz I. *Kodex Napoleona w porównaniu z prawami polskimi i litewskimi*. Rozprawa opracowana w roku 1818, na temat zadany przez Radę b. Uniwersytetu Wileńskiego. Z autografu znajdującego się w dziale rękopisów Biblioteki Cesarskiej Publicznej w Petersburgu wydał A. Kraushar. Warszawa, 1905.
2. Daniłowicz I. Opisane bibliograficzne dotąd znanych egzemplarzy Statutu Litewskiego, rękopiśmiennych i edycy drukowanych, tak w ruskim oryginalnym, jako też w polskim i łacińskim języku. *Dziennik Wileński*. 1823. T. 1.
3. *Historia nauki polskiej*. Pod redakcją B. Suchodolskiego. 1795–1862. T. 3. Redaktor tomu J. Michalski. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk: Zakład narodowy imienia Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1977.
4. Hugo G. *Lehrbuch eines civilistischen Cursus*. Zweyter Band, welcher das Naturrecht, als eine Philosophie des positiven Rechts, besonders des Privatrechts, enthält. Vierte, sehr veränderte, Ausgabe. Berlin, 1819.
5. Janowski L. *W promieniach Wilna i Krzemieńca*. Wilno: Nakładem Księgarni J. Zawadzkiego, 1923.
6. Ołdakowski I. O prawie przyrodzonym i filozofii prawa, o celach, o metodzie i sposobie nauczania tego obojga. *Pamiętnik Warszawski*. 1822. T. 3.

7. *Praelectiones in Universitate Litterarum Caesarea Vilnensi 1817–1818*.
8. Savigny F. C. *Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft*. Heidelberg, 1814.
9. Stahl F. J. *Die Philosophie des Rechts*. Bd. I. *Geschichte der Rechtsphilosophie*. Dritte Auflage. Heidelberg, 1856.
10. Tamošaitis A. *Istoriškoji teisės mokykla Vokietijoje. Istorizmo reakcija prieš racionalizmą XIX šimtmečio pradžioje*. Kaunas, 1929.

Stepas Tunaitis

DIE GESELLSCHAFTSPHILOSOPHIE IN LITAUEN ZWISCHEN AUFKLÄRUNG UND ROMANTIK (DIE GESELLSCHAFTSKONZEPTIONEN VON I. OŁDAKOWSKI UND I. DANIŁOWICZ)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Im Artikel wird die Entwicklung der Gesellschaftsphilosophie zwischen der niedergehenden Aufklärung und der aufkommenden Romantik behandelt. Das Hauptaugenmerk wird auf die Gesellschaftskonzeptionen von Ignacy Ołdakowski (1785–1821) und Ignacy Daniłowicz (1787–1843) gerichtet, in denen sich die Eigentümlichkeiten des Übergangs von den gesellschaftsphilosophischen Traditionen der Aufklärung zu der Gesellschaftsphilosophie der Romantik am schärfsten abspiegelten.

In den Gesellschaftskonzeptionen von I. Ołdakowski und I. Daniłowicz kreuzten sich die Traditionen des Naturrechts, die der Aufklärung entlehnt wurden, und die Hinwendung zur Geschichte, zu dem geschichtlichen Werden des positiven Rechts, die durch die Einwirkung der frühromantischen und romantischen Strömungen bedingt wurde. Die Wechselwirkung zwischen den aufklärerischen und romantischen Tendenzen in ihren Konzepten, ihr Zusammenhang sowohl mit dem geistigen Leben Litauens als auch mit den westeuropäischen geistigen Strömungen (insbesondere mit der geschichtlichen Rechtsschule in Deutschland) sind gerade diejenigen Probleme, die in den Vordergrund der Erörterungen im vorliegenden Artikel gestellt werden.